

Szilágyi Márton

EGY BAKA-OLVASAT ÉS AMI MÖGÖTTE VAN

(Fried István: Árnycsok között mulandó árny.

Tanulmányok Baka István lírájáról. Szeged, 1999.)

Az 1995-ben elhunyt Baka István költészetének kritikai recepciója legalább annyi töprengenivalót kínál, mint verseinek értelmezése. Ha a közelmúltban megjelent, igen jól szerkesztett, a fogadtatástörténet minden lényeges állomására tekintettel lévő szöveggyűjtemény (*Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete. Válogatta, szerkesztette, összeállította Füzi László. Nap Kiadó, Bp., 2000.*) alapján próbálunk meg képet kialakítani Baka lírájának befogadásáról és ennek hangsúlyos vezérelveiről, akkor a legfeltűnőbb egy jól érzékelhető változás: a szolid regisztrálás átcsapása a reprezentatív életműnek kijáró kritikai beszédmód retorikájába. Ez a látványos váltás a kilencvenes évekre tehető, arra az időszakra, amikor Baka lírájának poétikai átalakulása is jelentős eredményekhez vezetett: mégsem mondható, hogy ez utóbbi mindenestül magyarázná a figyelem fölélnkülését. Kritikai recepció és alkotói dinamizmus egybeesése ugyanis nem törvényszerű. Arra csak tágabb irodalomtörténeti, kritikátörténeti keretben lehetne választ keresni, hogy milyen egyéb ízléstörténeti, költészettörténeti fejlemények kondicionálták ezt az – ekkor már – számos kritikában és tanulmányban is tárgyiasuló érdeklődést: hiszen Baka István lírájának fölértékelése – sejtetőleg – nemcsak az életmű önértékének szólt. Talán szerepet játszott ebben egy sajátos lírapoétika életképességének a bizonyítása is. Mindezt azonban inkább csak kérdezni lehet, mintsem állítani; fölemlítése is csak azért szükséges, mert ebből a helyzetből válik igazán érthetővé, milyen jelentősége van a Baka István lírájáról szóló első értekező kötet megjelenésének.

Az már önmagában is figyelemre méltó, hogy – noha Bakáról az utóbbi években, már korai halála után több, monografikus szándékot ígérő tanulmány megjelent (pl. Szigeti Lajos Sándor, Árpás Károly vagy Nagy Gábor dolgozatai) – ezt a kezdeményező jellegű könyvet Fried István írta meg. Vagyis nem olyasvalaki nyúlt hozzá ehhez az életműhöz, akinek kutatási területe a XX. századi vagy éppen a kortársi magyar líra; Fried személyében a komparatiztika egyetemi professzora, a XVIII-XIX. századi magyar és európai irodalom tudós kutatója szentelt komoly figyelmet egy kortárs költő életművének. A kötet nem is monográfia: folyóiratokban már olvasható tanulmányok kerültek itt egymás mellé. Az is valószí-

nű, hogy ezeknek a dolgozatoknak a megszületésébe sem nagyon játszott bele még egy majdani tanulmánykötet összeállításának az igénye. Éppen ezért árulkodó, hogy Fried kötete szinte leképezi a Baka-recepció főntebb érintett szerkezetét: amit a szerző kitüntet figyelmével, az nem a teljes pályakép (ez nem is kérhető számon egy nem monografikus igényű tanulmányköteten), hanem a kilencvenes évek Baka-lírája. A kötetek közül a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* és a *November angyalához* kap itt értékelést, s a külön értelmezett versek, verscsoportok is mind erre a pályaszakaszra esnek. Fried István tanulmányai jól argumentált, világossá tett értékprefenciájukkal azt is világossá tehetik, miben mutatkozik ez a pályaszakasz különösen figyelemre méltónak; noha természetesen Fried szempontjai aligha tekinthetők általánosabb érvényű, az egész kritikai recepcióra alkalmazható magyarázatnak. Ennek a tanulmánykötetnek a legfontosabb erénye ugyanis a következetesen alkalmazott komparatisztikai módszertan: Fried az egyes Baka-versek motívumait a világirodalmi előképek és párhuzamok rendszerébe helyezve értelmezi, intertextuális kapcsolatok lehetőségét villantva föl. Verselemzéseinek a metódusnak köszönhetően válnak újszerűvé; nem rögzített pozícióban lévő költői trópusok áttemelését hangsúlyozza, hanem dinamikus átértékelődéseket képes feltárni. Fried számára a komparasztikai módszertan nem csupán különböző korok és különböző nyelvi kultúrák műalkotásainak egymásra ható, párhuzamos olvasását jelenti: művészettörténeti és zenetörténeti utalások is gazdagítják megközelítését. Mindez igen jól illeszkedik Baka István verseinek képi világához és zeneiségéhez is: éppen ezért különösen feltűnő, hogy ugyanakkor Fried nem látszik figyelemmel lenni a filmművészetre, amely pedig talán szintén releváns lehetne a Baka-féle motívumértelmezések szempontjából. Hiszen a Kaspar Hauser-téma felbukkasásának és átértékelésének megértése során tanulságos lenne a kitekintés Werner Herzog – egyébként egyik legjobb – filmjére (az, amit Fried István elemzése felmutat Baka verséről, igen közel áll Herzog felfogásához valamint – a Carmen-téma kapcsán Friedtől is említett – Carlos Saura neve sem csupán egy újság-cikkben kifejtett rendezői koncepció miatt érdekes, hanem a nálunk is sikerrel vetített Carmen-filmje miatt is. Persze a filmnek mint médiumnak és művészeti ágának a bevonása csupán gazdagította volna a tanulmányok következtetéseit, ám ennek hiánya sem módosítja alapvetően az elemzések újdonságát. Annál is inkább, mert hisz a Baka-versek elemzésében mozgósított hatalmas világirodalmi műveltséganyag legalább annyira alanyivá is teszi Fried interpretációit, mint amennyire tárgyyszerűvé; s bár a szerző végig tartózkodik attól, hogy nyilvánvalóan meglévő, Baka Istvánra vonatkozó emlékei, benyomásai köré rendezze el

elemzéseit, aligha vonható kétségbe, mennyire komoly személyes érdekltsége van ezeknek a rendkívül alapos, minuciózus szövegelemzéseknek. Ezt erősíti a tanulmányok vállaltan esszészerű nyelvezte: az a Fried István, aki egyébként közismerten pontos filológus, itt lemondott a lábjegyzetelés – szaktanulmányt implikáló – fölhasználásáról, s ezáltal nemcsak egy oldottabb, kötetlenebb szerkezetet tett magáévá, hanem föl szabadított egy áradó, néhol szinte barokkos mondatszerkesztésű értekezői nyelvet is. Ezáltal tanulmányai egyszerre lehetnek könnyedek és igen komoly olvasói figyelmet kívánó, összetett gondolatmenetek hordozói. Ez a kötet tehát nem egyszerűen Baka István költészetéről szól: legalább ennyire Fried István olvasói metódusáról, arról a folyamatról, amelynek során az éppen értelmezett versek érintkeznek – az értekező nem készletszerű, hanem asszociatív hálózatba rendeződő – műveltségének anyagával. Természetesen Fried István többi könyvének sem más az alapihlete, ám itt, a Baka-versekhez kialakított nyelvi-stiláris-retorikai keretben világosabban látszik az értelmezéseknek ez a sajátosága. S ha már a láthatóvá tett személyes érdekltségnél vagyunk, az is aligha véletlen, hogy milyen hangsúlyosak a tanulmányok Márai-utalásai: ezt nem annyira a tárgy jellege, sokkal inkább a Máraival szintén elmélyülten foglalkozó Fried István olvasói szenvedélye indokolja.

Ezt a könyv egyszerre olvasható tehát tárgyszerű, filológiaiilag megbízható kalauzként Baka költői világához, valamint egy szenvedélyes olvasó észjárásának izgalmas dokumentumaként. Módszertanilag pedig azért igen újszerű, mert ritkán találkozni olyan, napjaink vagy a közelmúlt magyar irodalmát taglaló könyvvel, amely ennyire következetesen és elmélyülten törekszik egy kortársi magyar írói életművet világirodalmi háttérhez illesztve értelmezni – ráadásul úgy, hogy mindeközben sokszorosan reflektált történetiség jellemzi a megközelítést. Igazából a kötet nyitótanulmánya ennek a metódusnak a lehetőségeit villantja föl, s nem annyira azt, amit alcímével ígér (*Líra, irodalomértelmezés, vers[kötet]. Magyar költők, magyar költészet az 1990-es években*). Nem elsősorban az évtized magyar líra-történetének folyamatát rajzolja meg ugyanis itt a szerző, hanem néhány kiemelt szerző (pl. Kovács András Ferenc, Visky András, Tompa Gábor) kapcsán a Baka-verseknél is alkalmazott interpretációs stratégia mellett érvel – a tanulmánykötet egészét tekintve, abszolút funkcionálisan. Fried Istvánt ebben a kötetében ugyanis aligha maga a lírai fejlődésfolyamat érdekelte (tévedés is lenne ezt számon kérni ezen a könyvön), hanem sokkal inkább a komparatiztikai módszer teherbírásának kipróbálása egy, számára különösen fontosnak mutakozó életművön. Számomra ebből a nézetből igen tanulságos az az eljárás, hogy Fried mennyire követ-

kezetesen alkalmazza Kulcsár Szabó Ernőnek a XX. századi magyar irodalomra kialakított modernségkonceptióját – s mindezt egy olyan lírai életmű interpretálása során teszi, amelyet Kulcsár Szabó (saját vezérelveiből következően) nem is említett nagyhatású irodalomtörténetében (Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945-1991*. Bp., 1993.). Ez talán mindennél erősebben árulkodik – még ha csak természetesen Fried Istvánra jellemző módon is – annak az alternatív lírakánonnak a megteremtéséről, amelyet talán a Baka-recepció egészében is fel lehet fedezni.

Fried István Baka-tanulmányai olyan írások, amelyeket érdemes időről időre újra föllapozni: az újbóli olvasás során mindig találhatunk bennük valami olyasmit, ami újdonságnak hat. A kötet egésze pedig annak is bizonyítéka, milyen jelentős eredményeket hozhat, ha kimunkált és átgondolt irodalomtörténeti módszertan alapján szembesülünk kortársi költői művekkel. Szerencse, hogy Fried Istvánt személyes olvasói érdeklődése éppen Baka István költészetéhez vezette el: értekezői kísérletének sikere ugyanis ilyenformán Baka hatástörténeti sikerének megszilárdításához is komolyan hozzájárulhat.